

Németh S. Katalin

NŐNEVELÉSI RECEPTEK 17. SZÁZADI NÉMET RÖPLAPOKON

A 17. századi német nyelvű rölapokat a szakirodalom számtalan szempont szerint kategorizálta. Vizsgálták politikai üzenete, kommunikációs tartalma, műfaja, célja és célközönsége, formátuma, illusztratív megjelenési formája és még sok más szempont szerint. Közleményünkben meg sem kíséreljük a hatalmas szakirodalom – akárcsak bibliográfiai szintű – összefoglalását, hanem kiválasztunk néhány olyan rölapot, amelyeknek közös tartalmuk, céljuk, megjelenési formájuk van és mindez a szándékkal mutatjuk meg, hogy jelezzük, mekkora különbség volt a korabeli magyar és a polgári társadalmakat tükröző és egyben igényeiket kiszolgáló német nyomdatermékek között.¹ Mindehhez egy érdekes kiállítás adta az indítékot.

2001–2002 fordulóján a Staatliche Galerie Moritzburg-Halle rendezett kiállítást a grafikai gyűjteményében található illusztrált rölapokból, *Ein Neuer Korb voll Venuskinder* címmel. A kiállítás alcíme: Az asszonyi hatalom a 16. és 17. század illusztrált rölapjain.² Az alcím meglehetősen félrevezető: a rölapok nagy részében inkább asszonygúnyoló, a hatalmat nehezen elviselő és lehetőleg kijátszó vagy megtorló férfiak elbeszélése, panaszkodása vagy harci riadója kap hangot. A házassági konfliktusok szatirikus ábrázolása, a férfiaknak szóló „jó tanácsok” azonban gyakran a visszájukra fordulnak és a kétséges konfliktuskezeléssel a férjek is kellő kritikában részesülnek. Ne feledjük azonban, hogy ezeket a rölapokat kizárólag férfiak írták, szerkesztették, illusztrálták, nyomtatták és feltehetőleg olvasták is, jóllehet az olvasó- vagy hallgatóközönség között szép számmal lehettek az ügyben érintett asszonyszemélyek is. A nekik szóló mondandóra majd a későbbiekben visszatérünk.

A kiállításon szereplő illusztrált rölapok, noha azonos témakört dolgoznak fel, megjelenési formájukban sok eltérést mutatnak. Van közöttük egyalakos metszet, versikéssel körülvéve, van köznapi vagy mitológiai életkép, van cselekvéssorozat ábrázoló sorminta és van folyamatos történetet megrajzoló, apró képekből és verses vagy prózai kísérőszövegből összeállított krónika is. A több azonos milliőt megjelenítő, azonos szereplőkkel dolgozó sorozat gyakori a propagandacélt teljesítő német politikai irodalomban is, feltehetően ez a forma mutatkozott a legdirektebben hasznosíthatónak, akár a nyilvános felolvasáson (vásári mutogatás), akár a társas élet közös olvasási alkalmain. A képregény előzménye jelenik itt meg,

¹ Ld. ehhez bővebben: *Auswahlbibliographie zur Geschichte des Einblattdrucks in der Frühen Neuzeit*. München, BSB, 2003.

² Az azonos című katalógus 2001-ben jelent meg Kristina BAKE szerkesztésében.

folyamatos cselekménnyel, kép és szöveg összhangjával, kihegyezett poénokkal, nem egyszer váratlan, de főképp tanulságot sugalló befejezéssel.

A házaselet szatirikus megjelenítése természetesen elsősorban a férfiak nézőpontját tükrözi. Hiába készülnek a nőnevelésre írott receptek mellett a férjnevelésnek is receptjei, a végeredmény azonos: az asszonyi hatalom terjedését meg kell gátolni. A hallei kiállítás két azonos tartalmú receptet tett közzé a gonosz asszonnyal együttélési kénytelen férfiak számára, egyet pedig azoknak az asszonyoknak, akiknek szigorú, gonosz, parancsoláshoz szokott házastársuk van. A *Ein köstlich gutes und bewehrtes Recept, vor die Männer, so böse Weiber haben* a 17. század első negyedében jelent meg, szerzője ismeretlen és impresszumadatai sincsenek.³ A recept fólió formátumú. Három bevezető versszakot, kilenc képet és mindegyik alatt egy-egy versszakot, továbbá az olvasónak szóló ajánlást tartalmaz. A képek fölött egy mondat pontosan utal a kép tartalmára és a versre, a kilenc sor összefüggően akár önálló szöveggént is olvasható. Ez a kompozíció, a grafikai és nyomdatechnikai megjelenítés alkalmas arra, hogy a röplapot a legkülönbözőbb formában, közönség előtt vagy anélkül olvassák. A kilenc kép egy házasság elég különös eredményre vezető kilenc napját meséli el, vasárnaptól a második hét hétfőjéig.

A bevezető versekben elbeszéli a szerző, hogy egy ifjú, barátai tanácsára feleségül vett egy szépséges hajadont, akivel békében és nyugalomban akarta tölteni házasság éveit. A fiatalasszony azonban mihelyt férje házába került, elkezdte a civakodást és az elégedetlenséget, és minden tekintetben az elvárható engedelmesség és békesség ellen vétett. A fiatal férj a szomszédoknak panaszkolta el, hogy bizony minden a visszájára fordult. A gonosz feleségnek mérges nyelve van, sem otthon, sem utazás közben nem lehetni mellette nyugalmat, ha valamit el akar érni, akkor zsarolásképpen a három- vagy négynapos láz dönti le a lábáról. A szomszéd határozott tanácsot ad: túl hosszú pórásra volt engedve az asszony, emiatt gondolta, hogy ő az úr a házban és nem akarja továbbra is az alattvaló szerepét játszani. Ezért a következő versekben (és képeken) megfogalmazott asszonynevelési módszert ajánlja a kétségbeesett férjnek.

A kilenc képecske és alattuk egy-egy versszak pontosan leírja a tennivalókat és az eredményt. Kiindulópont: vasárnap még gonosz feleséged van (*Hastu ein böses Weib am Sonntag*), aki csak civakodik, perlekedik, veszekedik, házsártoskodik és nem veti magát alá ura parancsának és óhajainak. Kedden tehát kocsikázz ki az erdőbe (*So fahr ins Holtz am Montag*), ne kíméld magadat és verejtékedet, hanem keresd meg azt a növényt, amelyet asszonyod bőrére helyezve, ő rögvest engedelmessé és szófogadóvá válik. A keddi napon (*Und haw Bengel am Dinstag*) aztán az erdőben vágj egy jó köteg vesszőt, amellyel majd feleségedet megsimogathatod. Ez a vessző elveszi a kedvét a vitatkozástól, civakodástól, engedetlenségtől. Szerdán már itt a cselekvés ideje (*Schlag dapfer drauf am Mittwoch*). Magyarázd

³ A másik, hasonló nyomtatvány a Frankfurtban működött Conrad CORTHOYS kiadásában jelent meg, ugyancsak a 17. század elején a következő címmel: *Schön, Köstliche, vnd bewehrte Recept, für die Regier vnd Mon süchtigenn bösen Faulen, vnartigen, Weiber, wiedieselben Monatlich zu Curiren sein.*

meg az asszonynak, hogy nem tehet téged többé bolonddá, ezért bőrén emlékeztető nyomokat hagysz. Ha a vessző nyoma megmarad, az példaként fog szolgálni az összes többi asszonynak, aki engedetlen és szófogadatlan alattvalója férjének. A tevékeny ráhatásnak meg is lesz az eredménye (*So wird sie krank am Donners-tag*), ebben a versszakban az asszony panaszkodik el, hogy beteg és gyöngy, már járni és állni sem tud. Mindezt férje okozta neki, akit ő eddig megvetett és nem engedelmeskedett neki. Pénteken az asszony már ágyban is dől (*Legt sie gewiss am Freitag*), ahol körülveszik a szomszédasszonyok. A büntetését elnyerő asszony felszólítja őket, figyeljenek az ő példájára, fogadjanak szót uruknak, miként ezt a Szentírás előírja. Végső akaratként az asszony jóra való férjére hagyja minden javait és megbékél a sorsával. Szombaton meg is hal (*Stirbt sie am Samstag*), Istennek ajánlva bűnös lelkét. A férj vasárnap már el is temetheti megfegyelmezett feleségét (*So begrebst du sie am Sonntag*), mindent szabályszerűen lebonyolítva, hogy a város azt higgye, szerető férje volt, aki minden kívánságát teljesítette. El is indul az új hét (*Und darauf machst ein gutn Montag*), csak még a halotti tort kell a tanácsot adó szomszédokkal megülni, esetleg az ivás az asztal alatt is végezhető. A zenészek segítenek a gyászt elfeledtetni és lehet arra gondolni, hogy ismét egy szép kisasszonyt kell keresni.

A tanulságos történetet azonban nem lehetett így közreadni, néhány sorral mégiscsak meg kellett szólítani a röplapot olvasó vagy a felolvasást hallgató asszonyokat is. Persze, csak azokat, akik tiszteletudóak, jók és jámborak. Tehát az utószó leszögezi, itt csak gonosz asszonyokról volt szó, a jókat és szelídeket egy rossz szóval sem illették. A szerző biztos benne, hogy olvasói és hallgatói között csak jó, engedelmes asszonyok találhatók, akik nem veszik magukra a példabeszédet. És valóban: az elbeszélte történet fényében vajon melyik feleség állította volna, hogy a mese róla szól?

Az asszonynevelési recept fő tanulsága, a Szentírás előírja a házassági hatalom-megosztás kötelességét: a feleség minden körülmények között engedelmeskedni tartozik férjének, a férj pedig minden eszközzel megőrizheti felsőbbrendűségét. Persze, mindez csak példabeszéd, hiszen ilyen gonosz asszonyok nincsenek is, de ha mégis lennének, hát okuljanak a történetből.

Az recept tehát férfiszempontból ábrázolja a házasságot és szelidíti meg a feleséget, akár fizikai bántalmazás (és halálhoz vezető ütlegelés) árán is. A nőknek készült recept látszólag arra mutat példát, hogyan viselkedjék az asszony, ha férjét megszelidíteni, házasságát békességben megőrizni akarja. A 17. század elejéről származó röplap a következő címet viseli: *Weiber Recept, Das ist, Kurtzer vnd ordentlicher Bericht, wie sich die Weiber gegen jhre Hitzige vnd geschwind zornige Männer verhalten, auch wie sie derselbigen Ihnen freundlich und holdselich machen sollen*. A röplap szerkezete is hasonló az előbbihez, kilenc kép – kilenc naponkénti felirat továbbá egy folyamatos verszet adja a fő szöveget, azzal a céllal, hogy ellenpontozza az asszonynevelési receptet. A hétfői kezdet azonos, csak itt éppen a durva férj okozza a házassági konfliktust (*Welch ein schwinden Man am Son-*

tag hat). A történet bevezetője sokkal hosszabb, mint az asszonynevelési receptnél. Morális elmélkedés idézi fel, hogy Isten a házasságot férfi és nő békességes együttélésére teremtette, azonban a házasságból (*Ehestand*) gyakran fájdalmas állapot (*Wehstand*) születik. Felsorolódik az összes veszedelem, veszekedés, civakodás, békétlenség, házsártoskodás, és mindez egy konkrét példával is bemutatható. A rossz házasságban élő feleség jó tanácsért megy szomszédasszonyához, egy boszorkányhoz (*Die braucht am Montag guten Raht*), mert nem akar zsarnok férjének alattvalója lenni. Kedden meg is kapja a jó tanácsot, hogy szerdán miként cselekedjék (*Was sie am Mittwoch brauchen soll*). A tanács szerint fel kell keresni egy öreg urat, aki varázsszerszámokkal és varázserővel bír (*Das ihr man am donnrstag wend um*). A kék ködbe burkolózó varázsló mágikus hókuszpókuszokkal jó magaviseletet tanácsol a panaszkodó asszonynak (*Vnd sey am freytag stil vnd frumb*), persze nem egyszerű módon. Előbb egy almafa előtt meg kell jelennie három tábla szalonnával, miután a szalonnát feláldozta, azaz a fa mögött rejtőzködő boszorkányhoz hozzávágta, megkapja a jó tanácsot, menjen haza és éljen az urával békességben. Eközben a férj otthon Istenhez könyörögve kéri, hogy szelídítse meg a feleségét és állítsa helyre a békét. Így a kölcsönösen megszelídült házastársak (*Werd am Sambstag freundlich darnebn*) kezet nyújtanak egymásnak és békességben várják a vasárnapot (*So kans ein fröhlichen sontag geben*). A békét megpecsételendő, a feleség minden földi jóval, étellel, itallal, piros és fehér borral látja el a férjét, a férj pedig egy kupa bort ürít a megszelídült asszony egészségére. Miután a békét megkötötték (*Drauf folgt ein frischer montag ebn*), a férj megnyugodhat, hűséges alattvalóra talált, aki mindenkor az otthonát őrzi, legyen ő üzleti úton vagy más módon múlassa az időt. A teljes kibékülést, testi és lelki egyezséget bizonyító, az új hétkezdetet ígérő metszet két részre van osztva, az első képen a házaspár teli asztal mellett békességben étkezik, a kép másik részén pedig már csak két egymás melletti fej látszik a baldachinos ágyban. A férjét megregulázni kívánó feleségnek szóló recept tehát nagyon is egyértelmű: úgy lehet a férjet megszelídíteni, ha a feleség mindenben engedelmeskedik neki, aláveti magát ura és parancsolója akaratának. Hiába hát a címben megjelölt ellentételezés, a morális parancs kizárólag a férfi szempontjából hozhat győzelmet, az asszonyi akarat teljes önfeladása történik meg. Mindenesetre ez utóbbi recept legalább annyi engedményt tesz az asszonyoknak, hogy szófogatatlanságuk, önállóságra törekvésük nem jár testi fenyítéssel (és végső sorban életük elvesztésével), hanem a teljes önfeladással a családi békességet is megteremthetik.

Az asszonyi viselkedést illusztráló példázatokat kiegészíti egy olyan rölpap, amelynek célja, a feleségek szabadságának és privilégiumainak összefoglalása:⁴ *Weiber Priuilegi, vnnnd Freiheit, Das ist, kurtzer Bericht, was massen alle vber die Männer begierig herrschende Weiber von Ihrem Obristen Regenten mit vielerley*

⁴ A rölpap egy példányát, mint a Braunschweigi Museum tulajdonát írja le a *Zeitschrift für Volkskunde*, 1930. 44., két variánsát ismeri a *Bibliotheca bibliographica Aureliana*, 1959. 221.

Priivilegien vnnnd Freyheiten sind begabet vnnnd begnadet worden.⁵ A nőnevelési receptek illusztrált változatához hasonló privilégium-röplapnak vannak csupán szöveges variánsai is. A *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* két variációról is tud,⁶ a *Der Frauen und Weiber Privilegium* évszám nélkül, 1700 körül datálva jelent meg és a Berliner Staatsbibliothek tulajdona,⁷ a *Der Frauen und Weiber Privilegia* a hallei Egyetemi Könyvtárban található.⁸

Az illusztrált röplap a másik két szöveggel ellentétben nemcsak a privilégiumokat adja közre, hanem hosszú bevezetőben taglalja, hogy milyen házsártos, férjükön uralkodni akaró, engedetlen asszonyok kényszerítették ki Foeminariusból a privilégiumok kibocsátását. A beszélő nevű Foeminarius rangja és származása is sokat

⁵ Tagungsbericht *Das Geschlecht der Dinge. Interdisziplinäre und epochenübergreifende Perspektiven auf Geschlecht, Lebensstil und den Symbolcharakter der Dinge*. 26.06.2003-28.06.2003, Münster. In: H-Soz-u-Kult, 18.12.2003, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=358>.

⁶ VD 17 1:670112V

⁷ HAYN-GOTENDORF: *Bibliotheca erotica & curiosa*. Bd. 2. (Reprint). Hanau, 1968. S. 408

⁸ VD17 3:651316K, digitalizált változata is olvasható.

mondó, ő tetőtől talpig főember, széles mezők lovagja, Fecsegővár (Plauderburg), Mosókonyha (Waschheim), Civakodóhely (Zanckenfort) bárója. Sipákolás és csácsogás hivatalos felügyelője, egyszerre kövér és sovány, kicsi és magas, egyszóval megfelelő az asszonyi bíróság felügyeletére. Ezt a kiváló férfiút keresik fel (az első kép tanúsága szerint) talpig felfegyverkezett asszonyok, hogy a fegyverrel nyomatékosított szelid szóval rávegyék, foglalja törvénybe szabadságjogaikat és a férfiak kötelességét. Az egyértelmű felszólításnak Foeminarius eleget tesz és a mosóházban ki is hirdeti a törvényt. Először is hatalmat kapnak az asszonyok, fiatalok és vének, hogy férjük felett uralkodjanak. Viselhetnek mindenféle fegyvert és páncélzatot, ekképpen feldíszítve sétálhatnak a piactereken, sőt, ha akarják, akár polgármestert vagy más rendű, rangú hivatalt viselő személyt is választhatnak maguk közül. A férfiek pedig minden ellentmondás nélkül kötelesek szót fogadni a feleségeknek, akiknek tudomása nélkül sem bort, sem sört nem fogyaszthatnak. Viszont vizet, annyit ihatnak, amennyi jól esik. Minden pénzt kötelesek a feleségnek átadni és az egy maß borra valót köszönettel elfogadni. Ha az asszony vendégségbe megy, férje köteles elkísérni és este fáklyával megvilágítani a haza vezető utat. Ha hideg van, ajánlatos, ha a férj előmelegíti az ágyat, reggel pedig korán felkel és ízletes borlevessel ébreszti feleségét. Mindaddig azonban, amíg az asszony fel nem ébred, lábujjhegyen kell járnia, és a megterített asztalt mindenféle csörömpölés nélkül előkészíteni. Ezután a férj készítse elő a megmelegített inget, ébressze szép szóval a feleségét és tálalja az étket, aminek a maradékát aztán el is fogyaszthatja. A délelőtt folyamán a férj a háztartási munkát is elvégezheti. Előfordul azonban, hogy az asszony korán kelő, ebben az esetben malváziaborral, pálinkával kell kedveskedni neki, az ágyban töltött időt pedig kártyával, kockavetéssel szórakoztatóbbá tenni. Ezalatt a férjnek ideje van a tányérok, poharak, asztalok, székek megtisztítására. A feleségnek lehet olyan kívánsága is, hogy meleg fürdőbe vagy savanyú vízhez kívánczik. A férj köteles elkísérni akár Badenbe, Zellbe, Wischbadba vagy Schwalbachba, vagy ahová éppen az asszony menni szeretne. A feleség kíséretére fel kell fogadni egy asszonyt és kocsit kell a kényelmes utazáshoz bérelni. Ha a feleség fiatal ember társágára vágyik, a férjnek az is el kell tűnie.

Ezeknek a szabadságjogoknak meghatározott ideig érvényesülniük kell, hamarosan azonban vége a pünkösdi királyságnak. A pecséttel megerősített szabadságlevelél, amelyet Klapperburg ura bocsátott ki, mindaddig érvényes, amíg húsz Klapper (csattanás) el nem hangzik, azaz, miként az utolsó, címerkép szemléletesen bemutatja, a feleség csupasz hátsó felére húsz csattanó botütés ki nem méretik.

A három szatirikus röplap ma már szórakoztató olvasmány, azonban a korban komoly tanulságokkal szolgált. A férfiközpontú társadalom házaseletről vallott felfogását közvetíti, még ha a történet komikumai azt az olvasatot is megengedi, hogy itt némi önkritikáról is szó van. Hiszen ki nem ismerné fel a férfiek kötelességei között azokat a feladatokat, amelyeket a hagyományos nemi szereposztás szerint az asszonyoknak kell elvégezni. Az illusztrált röplap széleskörű ismertsége lehetővé tette, hogy az erkölcsnemesítő szándékok (vagy azoknak karikírozása) olyan tár-

sadalmi szereplőkhöz is eljussanak, akiknek számára a morálpedagógiai művek elérhetetlenek vagy akár érthetetlenek voltak. Nem véletlen, hogy a nagy példányszámban megjelenő röplapokból alig maradt fenn egy-egy példány mutatóba. Az érdekeltek szó szerint rongyossá olvasták, a kifüggesztett röplapokat felemésztette az idő, csupán a tanulság maradt meg: jó ha a házaselet mindkét szereplője engedelmeskedik a társadalmi normák követelményeinek és nem várja meg a húsz csattanást.

S. Katalin Németh

VORSCHRIFTEN ZUR FRAUENERZIEHUNG AUF DEUTSCHEN FLUGBLÄTTERN DES 17. JAHRHUNDERTS

Die Abhandlung enthält die ausführliche Darstellung von drei illustrierten Flugblättern, die 2001-2002 in der Ausstellung der Staatlichen Galerie Moritzburg-Halle *Ein Neuer Korb voll Venuskinder (Überschrift: Die Weibermacht auf illustrierten Flugblättern des 16. und 17. Jahrhunderts)* zu sehen waren. Alle drei beschäftigen sich mit der satyrischen Schilderung der Schwierigkeiten des Ehestandes: Die ersten zwei aus der Sicht des Mannes, das dritte listet demgegenüber die Privilegien und Freiheiten der Frauen auf. Durch die Verbreitung dieser populären Schriftform wurde es ermöglicht, auch die breiteren Volksmassen über die moralischen Werte der Ehe, wenn auch karikierend, zu informieren.